

Албена Стоева, сп. Икономика (юли 2008)
Интервю с проф. Николай Неновски

Проф. Неновски, привърженик сте на либералните идеи в икономиката, възможно ли е днес либерализмът да бъде приложен с успех за ускоряване на стопанското ни развитие и просперитет на нацията?

Несъмнено, но има някои основни положения, които е нужно да се помнят. Например, либералните идеи не бива да се свързват пряко нито с дясното, нито лявото, нито с консервативните възгледи, нито със социалистическите. Либерализмът като принцип стои над тях. Както дясното, така и лявото могат да бъдат либерални. Напомням, че зараждането на либералните идеи е тясно обвързано с левите течения и социализма в Европа.

Искам по-подробно да разгледам връзката между либерализма и левицата, защото тази връзка на пръв поглед изглежда странна и нелогична, докато двойката „либерализъм – десница“ като че ли се възприема по-естествено.

Първоначално социализмът е бил възприеман като самоорганизация на хората в различни типове общности, но доброволно и на базата на по-голямата ефективност. Смятало се е, че тези типове общности (кооперативи, популярни банки и други) увеличават социалния капитал и намаляват производствените разходи. Тук бих искал да спомена така наречените социалисти утописти, Прудон, Родбертус, Кауцки, Райфайзен, Шулце-Делич, Жорес и редица английски мислители като Рескин например. Значително по-късно социалистическите идеи започват да се свързват с революцията, насилието и впоследствие етатизма. Тук се появяват имената на Маркс, в още по-голяма степен това на Енгелс, а по-късно и на болшевиките.

Отбелязвам в рамките на пояснение, че Маркс (оставям настрана ранния му период до 1844-1845 г.), и особено Енгелс, грубо изопачават диалектиката на Хегел, като я революционизират, твърдейки, че според закона за борбата на противоположностите винаги се наблюдава унищожаването на едната от двете страни (за разлика от Прудон - истински хегелианец, който предпочита еволюционния път на появата на социализъм). Освен това, революционният социализъм на Маркс има и нещастieto да стъпи на напълно погрешна и логически изманипулирана икономическа теория, която на пръв поглед изглежда стройно построена, но в действителност е картонена кула. Става въпрос за трудовата теория за ценността и принадлежната стойност (неправилно преведени в комунистическия период като стойност и принадлежна стойност). Днес е достатъчно да се прочетат книгите на Бем Баверк и на Бердяев, за да се разбере цялата не само емпирична, но и априорна погрешност на марксовия модел.

Ако се върнем в съвременното, наблюдаваме възвръщане на основните лидери на левицата – Бертран Деланое и Сеголен Роайал (във Франция) и Валтер Ветрони и Франческо Жаваци (в Италия) припознават изцяло или отчасти либералните идеи за свои и виждат в либерализма основен източник на платформите си. Не споменавам английските лейбъристи, където този процес отдавна е започнал. Интересно е да се отбележи, че левите партии в Европа са за даване на повече права на чужденците да гласуват, докато десните се опитват да ограничат техния избор. Кой е либерал в случая?

Самите процеси на глобализация карат и левицата и десницата да стават либерални. Например, лявото придобива нови измерения в процесите на глобализация. То се свързва най-вече с постоянно поддържане на равни възможности за участие на всички в ползите от глобализацията. Днес, погледнато от позицията на процесите на

глобализация, обществото на знанието и на новите децентрализирани информационни технологии, принципът на равенство се променя и придобива нови форми. Става въпрос вече за равенство на възможностите да участваш в процесите на глобализацията („право на глобализация“), за възможностите да се включиш и останеш в тези процеси, да няма отпаднали - т.е. глобализацията да е „включваща и задържаща“. Да се даде възможност за перманентно обучение, което да подготвя за постоянните промени и рискове.

Модерната левицата смята, че това не може да стане, ако се разчита единствено на пазарните механизми, а трябва да има място за колективно и публично действие, т.е. за активно участие на държавата. Това участие се вижда главно в две сфери - в образованието и здравеопазването, поради факта, че те лежат в основата на подготовката на гражданите за предизвикателствата на глобализацията. Според левицата държавата може и трябва да се грижи за това гражданите да не отпаднат от съвременните процеси. Да ги готви да бъдат адаптивни, мобилни и гъвкави. Тоест тя трябва да ги подпомага в подготвеността им за промените, да могат да учат. Говори се вече за компетентност, за процес на учене, а не за знание и куп знания. Става дума да се защитят способностите и капацитета на хората, а не работните им места. Оттук и значението на равния достъп до информация и други.

Модерната левица осъзнава, че идеите за конвергенция са до голяма степен обезсмислени от новите технологии. Днес всеки е възможно да пробие. Конвергенцията е характерна за индустриалния линеен свят, където капиталът е преди всичко физически, а не човешки и социален. Сега предприемачът не се нуждае толкова от пари, а от творчество и правила.

Друг пример. Днес в много страни се развиват различни форми на социални финанси (микрокредитиране, и др.), на социални пари (локални, групови пари и др.), които са нов начин на либерално самоорганизиране, без намесата на държавата. Неслучайно държавните чиновници наричат микрофинансирането форма на приватизиране на системата за социално осигуряване (отнемането и от държавата)! Затова е достатъчно либерализмът да се разбира като разширяване на избора на индивида и потребителя, било то на стоки и услуги, било на месторабота, на местоживеене. Това изисква пълна свобода на предвиждане на стоки, пари и хора. Доколко Европа е близо до този модел, съдете сами.

Тъй като когато се кроят планове за България, не може да не се мисли за Европа, то според мен вътрешната либерализация на ЕС би се отразила изключително благоприятно на нейната икономика и цялостно развитие. Не била да забравяме, че ЕС е под силния натиск на останалите центрове, които набират сили. Давам си сметка за политическите ограничения пред този процес, но като начало не виждам друг импулс за развитие на ЕС, освен либерализацията, намаляване на бюрокрацията и повишаване на конкуренцията.

Какви са перспективите ни като страна-членка на ЕС и какви “рецепти” срещу корупцията, сивата икономика и престъпността бихте предложили?

И друг път съм казвал, че ЕС е възможност за всички европейски страни да оцелеят заедно, в конкуренцията с останалите надигащи се гиганти, каквито са Китай и Индия, и от скоро Русия. Това е възможност и за българските граждани. От европейското развитие някои страни, групи и граждани ще спечелят повече от други. Но като цяло каквото е бъдещето на ЕС, такова ще бъде и на България. Голям избор няма и това отдавна трябваше да ни е ясно. Нужно е активно да участваме в диалога за бъдещето на Европа, за най-добрите и ефективни политики. Да не бъдем пасивни наблюдатели -

например при преразглеждане на принципите за конвергенция, на Пакта за стабилност и растеж и др., които рано или късно ще се променят. Като малка държава може да влияем чрез добри практики и генериране на нови идеи. За съжаление става тъкмо обратното. Образец сме за лоши практики и за пълна липса идеи. Само чакаме да ни дадат и да не правим нищо.

Но нещата са по-сложни и неясни. Първо, Европа (особено в някои страни, като Италия, Гърция, Полша, дори Франция), е силно бюрократизирана, корумпирана и сивата икономика е не по-малка от българската. Но тази сива икономика е естествена реакция срещу големия държавен сектор, срещу бюрокрацията и нейната неефективност. Има разбира се някакъв процент сива икономика, който никога не може да бъде преодолян. Целта е, и е нужно да се стремим, да сведем сивата икономика до този процент. Това може да стане чрез две основни мерки: първо, чрез намаляване на публичния преразпределителен сектор (т.е. либерализация) и второ, чрез прости и ясни фискални правила (включително и данъци), които обаче да се прилагат изключително стриктно. За престъпността не бих говорил, защото това изисква прекалено комплексен отговор.

Искам да кажа нещо свързано с вашия въпрос. Отнася се до европейските фондове. Още през 2005 г. в доклада за Президента на републиката споменахме, че в определен смисъл тези пари ще са опасни за страната, защото ще предизвикат борба и разделение на обществото за тяхното присвояване. Целейки да заостря проблемите, аз дори предлагам парите да се вземат на по-късен етап, и дори изобщо да не се получават, защото вредите от тях са повече от ползите (при политическото и административно състояние на страната). Това днес се потвърждава. Защото видимо е, че след като преразпределителните процеси пред периода на прехода, в общи линии приключиха, се наблюдаваше относителна социална стационарност и спокойствие. Вкарването на парите, събуди отново желанието за преразпределение и бандитизъм. Паричният съвет (оставям настрана „теориите за международния заговор”), целеше да прекъсне връзката на политиците с парите и да намали привлекателността на политиката. По същество европейските фондове нарушиха този принцип. Отново събудиха демона да се вземе властта, за да се печелят пари. Сега е ясно, че преди тяхното влизане трябваше да се конструира специален институционален механизъм подобен на паричния съвет, който да сложи строги правила за харчене. Това не бе направено, като се смяташе, че общите правила на ЕС са достатъчни.

Изкушавам се да кажа, че по подобен начин днес стои и въпросът за фискалния излишък, към когото са насочени всички усилия на политици, групировки, особено в последната година преди изборите. За тази цел е нужно да се установи фискално правило (своеобразен мини-борд), което да откъсне този резерв от политиците, било то чрез суверенен фонд или друга форма. Разбира се, нови въпроси възникват, но като цяло е възможно да се измисли подходящ механизъм, който да лиши политиците от тези пари. Имам определени идеи как да стане това, без да се подкопае устойчивостта на паричния съвет и без да се рискуват тези пари.

Докога няма да имаме ясна и приложена в действие Национална стратегия за икономическо развитие?

Тук се изкушавам да ви карам да мислите, като ви отговоря, че дори не съм сигурен дали е нужно и полезно да има такава категорична стратегия. Нима може да имаш стратегия за нещо, чието поведение не контролираш? Виждам такава стратегия повече като набор от правила за поведение - например да не се прави дефицит, да не се трупат дългове, да се плащат данъците и т.н., отколкото като това, кой сектор да се развива и къде да се инвестира. Разбира се с едно изключение. Приоритети трябва бъдат науката, образованието и здравето на хората, които веднъж станали здрави и постоянно обучавани, могат да постигнат всичко без чиновниците и политиците. От друга страна, има изисквания от страна на ЕС, така че трябва да се балансира.

Кой според Вас е най-успешният икономически модел, следван от страна в преход в Централна и Източна Европа /ЦИЕ/?

Отново, не може да се каже. Защото първо, модел нямаше никъде. Второ - не знам дали можеше да има. Как може да имаш модел на нещо, което по познавателни причини не може да ти е ясно, освен ако не притежаваш някаква суперинтуиция.

Днес има много герои, които твърдят че са имали други модели и концепции. Но това става сега, след като нещата се виждат по-лесно. Преходът беше борба на интереси, а не на идеи. Идеите бяха само малка част от арсенала на интересите. Та дори и ако спазваме марксистката диалектика - за да се харесаме на по-възрастните и подготвени българи - , на първо място стоят материалните интереси на групите и хората. После идват техните идеи. Така, че точно по теорията на Маркс, стана това, което трябваше да стане. Ако пък споменем, Хайек, то преходът може да се разглежда като гигантска процедура на откритие, на проява на силата на спонтанния ред.

Но ако все пак се опитаме да отговорим по-конкретно, и *ex post*, то Словакия е един добър пример за това как чрез либерализация, фискална облекченост и привличане на чуждестранни инвестиции, може да се постигнат успехи. Словения е друг пример, с напълно атипична политика - държавно участие в икономиката, контрол върху движението на капитали, дискреционна централна банка, плаваш валутен курс, който се оказа успешен. Дори се въведе еврото. Но до голяма степен според мен словенският успех се дължи на културата на бизнес и изобщо на икономическото и политическото поведение. Балтийските страни също имаха в определени периоди успехи, главно поради паричните съвети, които функционират там.

България също може да се похвали с някои постижения, свързани преди всичко отново с функционирането на паричния съвет. Но не е правилно да говорим за целия период след 1989 г. Това бяха динамични процеси, разбиранията за прехода се меняха. Елитите се меняха. Световната икономика се менеше. Трудно е да се очертаят никакви специфично национални траектории на политика.

Ако става въпрос за вина за бандитския преход, то тя повече трябва да се търси навън. Европейският съюз и развитите държави, които бяха определящи за развитието на нашите страни не можаха, не искаха или нарочно не създадоха ограничения за преразпределението на „социалистическото богатство”. Днес резултатът е на лице. Убеден съм, че ограниченията за държавите ни можеха да дойдат единствено отвън. Днес, разбира се, трябва да гледаме напред. Но историята с европарите, като че ли

повтаря по определен мини-начин това, което наблюдавахме в значително по-големи размери през прехода. Дано се лъжа.

Бихте ли представили целите на фондация “Хайек” и някои от осъществените вече проекти?

Обществото „Хайек” днес не е много активно. Но смятаме през есента да започнем отново семинари. Напомням, че в миналото семинарите на Хайек обществото, които се провеждаха в УНСС, ставаха място за свободни дискусии на различни теми. Например - за кредитния цикъл, за предприемачите, за растежа, за политиката на централните банки, за ЕС и други. Като лектори бяха привлечани хора от различни среди. Присъствието на студентите бе осезателно. В дружеството се изявиха редица млади икономисти, които днес се много активни в медиите, в политиката и бизнеса.

Искам да отбележа, че самият Хайек (недостатъците на чиято теория познавам много добре), ме е привличал преди всичко с факта, че не е доктринер, не е догматик. Системата му от категории (еволюционна институционална селекция, скрито знание и разбира се отворено общество, спонтанен ред, широко скроени правила и др.) е изключително гъвкава. Дава възможност за развитие за разлика от други либерални модели (особено тези с априорно мислене, стил неразбран Кант), които са затворени и практически мъртви, защото не могат да обработват новата информация. Няма да посочвам имена. Разбира се, критиките към Хайековата теория могат да бъдат многобройни. Но всяка критика дава възможност за размисъл. Интересно е да се отбележи, че у нас Хайек се счита за либерал – екстремист, крайно десен и др., докато някои представители на австрийската школа на запад (в САЩ например) го смятат за социалист, статист и дори ... неотдавна открих ”кейнсианец”. Така, че нещата са относителни. Нека останем либерали, тоест толерантни.

Вие сте автор на книги, преобърнали консервативните икономически тези. Какво могат да очакват от Вас в близко бъдеще Вашите читатели и последователи?

Лично аз нищо не съм преобръщал. Не съм Маркс, за да преобърна Хегел с главата надолу. Нито съм способен да преобърна тезите на хората, които не четат и не мислят самостоятелно. Нямам такива амбиции. Амбициите ми са по-скромни - да дам пример за това как ставането на професор трябва да се разглежда като начало, а не като край на развитието на една личност. Макар и българска.

Издадох една книга „Паричният ред. Критика на теорията на парите”, изд. Сиела, в която се опитвам да социологизирам паричната теория. Да обвържа в цялостен модел паричните и властовите отношения. Мисля, че такъв подход прави паричната теория по-реалистична и по-използваема в практиката. В момента работя по някои теми, свързани с паричната история на Европа и Русия, с историята на мисленето и теориите за парите, с алтернативите на държавните пари и някои други.

Занимавам се и със съвременна тематика, най-вече с измерване на ефективността и като цяло с развитието на финансовата и банковата система.

У нас има твърде много висши учебни заведения, които подготвят икономически кадри. Получават ли младите българи добра теоретична и практическа подготовка и какви са разликите с учебните планове по икономическите специалности в страна като Франция, където Вие преподавате и имате дългогодишни наблюдения и опит?

Тъжно ми е да кажа, че в България икономическото образование е на изключително ниско равнище. За това без съмнение и аз имам вина. Разбира се не бива да се отричат редица постижения, най-вече в техническата база на университетите (прекрасен пример за това е УНСС), което е добра основа за нормална академична дейност. Лично аз, много разчитам, че отварянето на България ще окаже натиск върху академичната и изследователската дейност на университетите и най-вече върху преподавателите да се модернизират. Но това все още не е станало. И забележете, моите сравнения са най-вече с френските и италианските университети, които само по себе не са най-добрият пример и от своя страна се смятат за изостанали от американските и британските университети. Това означава, че положението в България е изключително тежко. Слабото звено са преди всичко преподавателите, които почти не извършват изследователска дейност. Между другото българските университети са на последните хилядни места в многобройните класации, а почти няма български автори, които пишат в реномирани икономически списания.

Проблем са и многото студенти, както и това, че по време на магистратурите си болшинството от тях работят и вече практически не се интересуват от преподаването. Занятията се преместват в събота и неделя, и това тотално руши принципите на обучение. Що се отнася до броя на университетите, то окрупняването им до няколко е най-доброто решение, както това например предложи Никола Саркози за Франция. Разбира се, съпротивата е голяма, но мисля, че френският президент ще успее. Вече се прокараха стъпки в тази посока.

По пазарен път окрупняването би се извършило само, ако дипломите имаха реална стойност и селекцията на наетите на работа се осъществяваше според качествата на дипломата. В България това не е така. Но рано или късно това ще стане.

Преди време имах идея да се създаде фонд за привличане на българските преподаватели, които работят в чужбина и които бих са върнали - частично или напълно, при добро заплащане (2000 -3000 евро). Има много българи, преподаватели в реномирани западни университети, които в лични разговори с мен са изразявали желание за работа в България. Може да се фиксира правило - да кажем процент (20 на сто) от преподавателския състав да е сформиран от такъв тип българи, с докторски звания от чужбина. За източниците на фонда може да се мисли. Давам си сметка за съпротивата, която ще възникне. Но подложени на конкуренция нашите преподаватели могат да се променят или да напуснат университетите, когато не се вписват в академичния свят. Освен това повечето от настоящите преподаватели имат частен бизнес или са в държавната администрация, така че няма да останат без работа.

И накрая искам да добавя едно впечатление, което получих при последните ми занимания с препрочитане на някои от български икономисти, творили между двете световни войни, както и академичните публикации по онова време. Както и да се погледне на това сравнение, изводите могат да бъдат само категорични. Тогавашните български икономисти биха се срамували от състоянието на днешната българска икономическа наука. Просто трябва старите учебници да се преиздадат. Такава инициатива поде Българската национална банка. Идеята е да се издадат отново такива имена в икономиката като Асен Христофоров, Симеон Демостенов, Димитър Мишайков, Оскар Андерсон, Иван Кинкел, Георги Свраков и други.